

LIDHJA SHQIPTARE E PRIZRENIT FAKTOR I ZHVILLIMIT KULTUROR DHE ARSIMOR

Hyrje

Shekulli XIX shënon për shqiptarët e të gjitha trevave një epokë të re, atë të Rilindjes Kombëtare, të lëvizjes për emancipimin e tyre ekonomik, politik dhe kulturor, për çlirimin nga osmanët dhe për bashkimin në një shtet të vetëm kombëtar. Fillimi i kësaj periudhe përkon me atë të Tanzimatit¹, kur Perandoria Osmane nisi të zbatonte një varg reformash, që synonin të forconin pushtetin e centralizuar osman, të cilat u shoqëruan me ngritjen e një aparati burokratik, me nëpunës turq, me shtimin e arbitraritetit të tyre në vjeljen e taksave dhe me vendosjen e shërbimit të detyruar ushtarak etj.²

Këto masa, krahas diskriminimit të gjithanshëm politik dhe kulturor të shqiptarëve (që nuk njiheshin si komb dhe nuk kishin të drejtën e mësimin në gjuhën amtare), shkaktuan një pakënaqësi të përgjithshme anembanë trevave shqiptare dhe nxitën reagime të ashpra kundërosmane.³

Në vazhdën e këtyre pakënaqësive, në vitet '30-'50 të shek. XIX, shpërthyen kryengritjet e armatosura, të cilat vazhduan edhe në

---

¹ Turqisht: "Tanzimât-i" ("Tanzimât-i hayriyye") - (nga gjuha arabe "tandhîmât", shumësi "tandhîm", d.m.th. radhitje, rregullim, tertip, shestim, reformim". Tahir N. Dizdari, *Fjalor i orientalizmeve në gjuhën shqipe*, botues AIITC, Tiranë, 2008, f. 995-996. Më gjerësisht për Kosovën dhe Shqipërinë gjatë Tanzimatit, shih: Emin Pllana, *Kosova dhe reformat në Turqi*, Enti i Historisë së Kosovës, Prishtinë, 1978; Zana K. Lito, *Shqipëria dhe Tanzimati*, "Toena", Tiranë, 2002.

² *Kosova në vështrim enciklopedik*, ASHSH-Qendra e Enciklopedisë Shqiptare, "Toena", Tiranë, 1999, f. 84-85.

³ Stavro Skendi, *Zgjimi Kombëtar Shqiptar 1878-1912*, përkthyer nga Skënder Luarasi-Nestor Nepravishta, "Phoenix", Tiranë, 2000, f. 31-32; Ferit Duka, *Lidhja e Prizrenit në kontekstin e marrëdhënieve shqiptaro-osmane*, në "Lidhja Shqiptare e Prizrenit 1878-1881", Instituti i Historisë Prishtinë, 2011, f. 61.

dekadat e mëvonshme dhe u shtrinë pothuajse në të njëjtën kohë në gjithë trevat shqiptare, “duke marrë një hov më të madh, shtrirje më të gjerë dhe një përmbajtje të re”⁴, nga sa kishin ato më të hershmet. Këto kryengritje, nga njëra anë, thelluan krizën që kishte përfshirë sundimin osman në Shqipëri dhe penguan zbatimin e reformave centralizuese që synonin të përforconin këtë pushtet, kurse, nga ana tjetër, “kalitën më tej ndërgjegjen kombëtare të popullit”⁵.

Kryengritje të tilla antiosmane ndodhën në krahina të ndryshme shqiptare, që nga Kosova e Rrafshi i Dukagjinit dhe nga Shqipëria e Veriut deri në Myzeqe e Prevezë. Kryengritja më e madhe në Kosovë, ndërkaq nisi në fillim të vitit 1844, së pari në Prishtinë, pastaj përfshiu Prizrenin, Gjakovën, Shkupin dhe Tetovën, dhe, sipas emrit të udhëheqësit të saj, u quajt Kryengritja e Dervish Carës⁶.

Vargu i kryengritjeve të armatosura, ndonëse rezultuan të pasuksesshme për organizimin e një lufte të përgjithshme për realizimin e idesë kombëtare dhe krijimin e një shteti shqiptar, dhe ndonëse nuk arritën të krijojnë një program të përgjithshëm politik dhe një udhëheqje unike, shënuan një hap përpara në luftën e popullit shqiptar për çlirim nga osmanët⁷.

Këto ngjarje nuk u shquan për ndonjë jehonë në rrafshin kombëtar dhe as në planin e jashtëm për afirmimin e kauzës kombëtare, prandaj dhe për këtë arsye Porta e Lartë, ndonëse me shumë vështirësi, në periudhën e lartpërmendur nuk e pati të vështirë të shtypte revoltat e shqiptarëve.

Derisa shqiptarët po zhvillonin kryengritje të vazhdueshme sociale dhe kombëtare kundër Portës së Lartë, principatat dhe

---

⁴ *Kryengritjet popullore në vitet '30 të shekullit XIX* (dokumente osmane), përgatitur për botim nga Petrika Thëngjilli, Akademia e Shkencave e RPS-së së Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, 1978, f. 3.

⁵ *Kryengritjet popullore...*, po aty, f. 3.

⁶ Më gjerësisht për kryengritjet e shqiptarëve të Kosovës kundër osmanëve, shih: *Kryengritjet popullore në vitet '30 të shekullit XIX*, (dokumente osmane), përgatitur për botim nga Petrika Thëngjilli, Akademia e Shkencave e RPS-së së Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, 1978, f. 331, 345 etj.; Hasan Kaleshi, *Kosova nën pushtetin turk*, në: “Kosova nekad i danas/Kosova dikur dhe sot”, Beograd 1973, f. 152-169 (153); Emin Pllana, *Kosova dhe reformat në Turqi*, Enti i Historisë së Kosovës, Prishtinë, 1978, f. 47-270.

⁷ Hasan Kaleshi, *Kosova nën pushtetin turk...*, po aty, f. 153-154.

monarkitë e sapokrijuara ballkanike, pa humbur kohë, filluan hartimin e politikave nacionale, që u artikuluan nëpërmjet programeve afatgjate nacionaliste, me të cilat, krahas çlirimit të bashkëkombësve të tyre nga sundimi osman, pretendohej edhe gllabërimi i territoreve të huaja etnike, para së gjithash shqiptarë⁸. Në anën tjetër, as rrethanat e përgjithshme ndërkombëtare, fatkeqësisht, nuk shkonin në favor të shqiptarëve.

Çështja Lindore që shpërtheu në vitet 1875-1876 dhe sidomos lufta ruso-osmane e viteve 1877-1878 tronditi thellë popullin shqiptar. Kjo luftë do të mbyllet me Traktatin e Shën Stefanit (Yeşilkoyi i sotëm), të 3 marsit 1878, midis Rusisë dhe Perandorisë Osmane⁹. Nënshkrimi i këtij traktati *“ishte një katastrofë absolute për osmanët”*¹⁰ dhe rrjedhimisht edhe për shqiptarët që ishin nën sundimin osman. Fqinjët e shqiptarëve filluan copëtimin e *“Arnautllukut”*.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit, formë e avancuar e veprimit politik të nacionalizmit shqiptar

Duke i parë këto rrethana të pafavorshme për popullin shqiptar, inteligjenca shqiptare e kohës me prirje atdhetare dhe vizion të kthjellët politik, ndërmori veprime konkrete. Kosova, duke pasur një pozitë të rëndësishme gjeostrategjike, kishte edhe peshën e vet mbi zhvillimet sociale dhe politike, prandaj dhe në këtë periudhë ajo u bë qendër e lëvizjes kombëtare shqiptare, e Lidhjes së Prizrenit.

Lidhja e Prizrenit, formimi i së cilës kulmoi më 10 qershor 1878 në Prizren, erdhi si rezultat dhe pasojë e shumë faktorëve të jashtëm dhe të brendshëm, por sidomos si pasojë e dobësimit të Perandorisë Osmane dhe e synimeve gllabëruese, pushtuese dhe asimiluese të shteteve fqinje: Greqisë, Serbisë e Malit të Zi, të bëra publike sidomos në Traktatin e Shën Stefanit, periudhë kjo e njohur edhe si *“Krizja Lindore”*¹¹, kur Perandoria Osmane qe e

⁸ Gazmend S. Rizaj, *Shqipëria e Sipërme...*, po aty, f. 95.

⁹ Sulejman Kylçe, *Shqipëria në historinë osmane*, përktheu dhe pajisi me shënime Zyber Hasan Bakiu, *“GLOBUS-R”*, Tiranë, 2004, f. 126 (Sipas Kylçes, *“qeveria turke u detyrua të firmoste një traktat me Rusinë”*).

¹⁰ Erik J. Zürcher, *Historia e Turqisë...*, po aty, f. 83.

¹¹ Erik J. Zürcher, *Historia e Turqisë*, përktheu: Kujtim Ymeri, *“Dituria”*, Tiranë,

detyruar ta nënshkruajë këtë marrëveshje në dëm të saj. Në anën tjetër "Idea e madhe" (Megalo idea) e kryeministrit grek Jani Koleta në 1844-n¹², angazhimet malazeze për aneksimin e tokave shqiptare¹³, "Projekti Naçertanija" i ministrit serb Ilija Garashanin në 1844-n, projektet ruse për copëtimin e Perandorisë Osmane dhe synimi i tyre që të sundojnë sipas shembullit të Perandorisë Bizantine¹⁴ etj., e mohonin ekzistencën e shqiptarëve dhe synonin aneksimin e tërësishëm të tokave të tyre¹⁵

Në mënyrë që t'i zbusnin vendimet e Shën Stefanit dhe të pengonin ndikimin rus në Ballkan dhe rajon¹⁶ që "të mbetet në fuqi balanca evropiane e forcave"¹⁷, Fuqitë e Mëdha do të organizojnë konferencën që njihet me emrin *Kongresi i Berlinit*, i cili u mbledh më 13 qershor 1878. Kongresi, ndonëse do të synojë t'i anulojë fitoret ruse nga Shën Stefani dhe ta zvogëlojë në maksimum daljen sllave në Adriatik¹⁸, për sa u përket trojeve shqiptare, ai nuk solli ndonjë dobi të dukshme në llogari të tyre. "Në Kongresin e Berlinit, - vë në dukje P. Bartl, - qenë marrë parasysh interesat e të gjithë popujve të Ballkanit me një përjashtim të vetëm - të shqiptarëve".¹⁹

Për këtë arsye, Lidhja e Prizrenit fillimisht kishte synime për lirinë e shqiptarëve dhe të popujve të tjerë në afërsi dhe në të njëjtën kohë ta ndalonte copëtimin e Shqipërisë etnike, gjë që e

---

2013, f. 83; Shukri Rrahimi, *Gjurmime historike të Rilindjes Kombëtare*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 1986, f. 100.

¹² Për aspekte historike të marrëdhënieve shqiptaro-greke, shih: Shkëlzen Raça, *Marrëdhëniet shqiptaro-greke 1829-1881*, IA, Prishtinë, 1990, f. 177 e tutje. Krhs: Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, libri 3, Zagreb, 1979, f. 479.

¹³ Isa Bicaj, *Marrëdhëniet shqiptaro-malazeze (1881-1914)*, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2003, f. 11 e tutje; f. 27 e tutje.

¹⁴ Azm Zade Refik Beg, *Panislamizam i Evropa*, Mostar, 1914, f. 28-29 etj.

¹⁵ Hysni Myzyri në: *Historia e Shqipërisë dhe e shqiptarëve*, Prizren, 2001, f. 114 e tutje. Shih edhe: Enis Sulstarova, *Ligjërimi nacionalist në Shqipëri*, Tiranë, 2003, f. 28-29.

¹⁶ Gjerësisht: Ferdinand Schevill, *Ballkani - Historia dhe qytetërimi*, Tiranë, 2002, f. 326 e tutje. Krhs: Joseph von Hammer, *Historija Turskog...*, po aty, f. 473.

¹⁷ Erik J. Zürcher, *Historia e Turqisë...*, po aty, f. 83.

¹⁸ Peter Batrl, *Myslimanët shqiptarë në lëvizjen për pavarësi kombëtare (1878-1912)*, përktheu: Nestor Nepravishta, "Dituria", Tiranë, 2006, f. 141-142.

¹⁹ Peter Batrl, *Myslimanët shqiptarë...*, po aty, f. 142.

shohim edhe nga fjalët e Abdyl Frashërit:

*“Qëllimi i kësaj mbledhjeje sot asht me u-a pre hovin ktyne armiqoe të pa-shpirtë, duke lidhë besën shqiptare e duke u-betue me i mbrojtë me gjak trojet që na kanë lanë gjuhët e katregjyshët t'onë”.*²⁰

Ndërkaq, në kërkesën e Lidhjes së Prizrenit të 15 qershorit 1878, drejtuar Kongresit të Berlinit, thuhej: *“Jemi gati të luftojmë të gjith krah për krah si Shqiptarë pa dallim feje as besimi”*²¹. Mirëpo, pas refuzimit të Evropës dhe të Bismarkut²² që t'i shqyrtonin dhe t'i miratonin kërkesat shqiptare, paria e Lidhjes së Prizrenit organizoi edhe rezistencë të armatosur për mbrojtjen e tokave shqiptare, të cilat iu dhanë si dhuratë fqinjëve të shqiptarëve. Mali i Zi, por edhe fuqitë evropiane u pezmatuan nga gjendja në terren, andaj ata iu drejtuan qeverisë osmane për zbatimin e vendimeve të Kongresit të Berlinit, e më vonë, për shkak të zvarritjes së Perandorisë Osmane, edhe e kërcënuan me luftë totale që ajo t'ua dorëzonte atyre tokat shqiptare.²³

Lidhja e Prizrenit ishte një organizatë politiko-ushtarake, që për nga shtrirja, organizimi, veprimtaria politiko-ushtarake, shënonte etapën më të lartë të lëvizjes kombëtare shqiptare në shek. XIX.²⁴ Lidhja e Prizrenit paraqet *“formën e avancuar të veprimit politik të nacionalizmit shqiptar”*²⁵. Ajo ishte e para organizatë

²⁰ Xhafer Belegu, *Lidhja e Prizrenit dhe veprimet e saj 1878-1881*, Tiranë, 1939, f. 20.

²¹ Tajar Zavalani, *Histori e Shqipnis*, botimi II, Tiranë, 1999, f. 173.

²² Turqia në Berlin përfaqësohej nga Karateodor Pasha. Ky thotë se Kongresi dominohej tërësisht nga Bismarku. Po ashtu pohon se *“midis pesë kërkesave të Turqisë, që duhej t'i mbronte delegacioni i saj, tri janë më kryesoret: Të ruhen kufijtë perandorakë në Ballkan; Kalaja e Varnës t'i mbetej Turqisë dhe të pengohej zgjerimi i madh i Malit të Zi dhe të Serbisë në anët e Shqipërisë”*. Sipas: Muhamet Pirraku, *Myderriz Ymer Prizreni – Ora, zemra dhe shpirti i Lidhjes Shqiptare 1877-1887*, Sharr, 2003, f. 66.

²³ Tajar Zavalani, *Histori...*, po aty, f. 174-175.

²⁴ Stefanaq Pollo, *Probleme të luftës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për çlirimin e bashkimit kombëtar*, në: *“Konferenca shkencore e 100-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit”*, ASHAK, Prishtinë, 1981, f. 45.

²⁵ Dritan Egro, *Mrënjët e nacionalizmit shqiptar, “Panorama”*, 5 tetor, 2009; Dritan Egro, *Historia dhe ideologjia (Një qasje kritike e studimeve osmane në historiografinë moderne shqiptare)*, Instituti i Historisë, Tiranë, 2007, f. 182-190.

politike mbarëshqiptare brenda trojeve shqiptare, që organizoi luftën për çlirimin e vendit, mbrojtjen e tërësisë tokësore nga synimet shoviniste të vendeve fqinje, si dhe punoi për krijimin e shtetit të pavarur kombëtar. Lidhja Shqiptare e Prizrenit, për herë të parë, në historinë tonë më të re, arriti të mobilizojë në mënyrë institucionale energjitë e shqiptarëve dhe t'i orientojë drejt realizimit të programit madhor të Rilindjes Kombëtare, afirmimit të kombit shqiptar në arenën ndërkombëtare, si dhe organizimin e brendshëm të shtetit shqiptar²⁶.

Programi kulturor dhe arsimor i Lidhjes së Prizrenit

Ndonëse problemet politike, ushtarake dhe diplomatike patën përparësi në veprimtarinë e Lidhjes së Prizrenit, ajo nuk i la pas dore problemet e arsimit dhe të kulturës; ajo hartoi një platformë të gjerë të zhvillimit kulturor të vendit²⁷. Roli i saj kulturor nuk përmblihet vetëm në zgjidhjen e menjëhershme të disa problemeve të ngutshme, por sidomos, duke ushtruar ndikim në të gjithë zhvillimin e kulturës së Rilindjes Kombëtare. Programi i saj kulturor ishte pjesë e pandarë e programit të autonomisë dhe të pavarësisë kombëtare²⁸.

Programi kulturor që parashitroi dhe mbrojti Lidhja e Prizrenit parashikonte:

“Njohjen zyrtare të gjuhës shqipe në përdorim të përgjithshëm brenda kufijve territorial të shtrirjes së kombit, në administratë, në arsim e kulturë. Ky program parashikonte krijimin e shkollave kombëtare nga cikli i ulët e i mesëm deri te ciklet e larta dhe shpenzimin e një pjese të mirë të të ardhurave

²⁶ Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, 1978. Kristo Frashëri, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1878-1881) I*. Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Tiranë, 1989; Iljaz Rexha, *Lidhja e Prizrenit në dokumente osmane*, Arkivi i Kosovës, Prishtinë, 1978; Skënder Rizaj, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumente angleze (1878-1881)*, Arkivi i Kosovës, Prishtinë, 1878.

²⁷ Alfred Uçi, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit - faktor kulturor*, në: “Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe vendi i saj në histori”, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2008, f. 57 e tutje.

²⁸ Alfred Uçi, *Lidhja Shqiptare...*, po aty, f. 57.

*nga vjelja e taksave në dobi të mbështetjes dhe përparimit të arsimit kombëtar. Lidhja i kushtonte rëndësi mbrojtjes së njësisë së kulturës kombëtare, duke e vënë atë mbi ndasitë krahinore e fetare*²⁹.

Në kohën kur ushtronte veprimtarinë Lidhja e Prizrenit, me përkrahjen e drejtë ose të tërthortë të saj, u krijua një qendër kombëtare e drejtimit dhe e organizmit të lëvizjes për kulturë kombëtare.

Një rol të veçantë në këtë mes luajti Komiteti i Stambollit për Mbrojtjen e të Drejtave të Kombësisë Shqiptare, i cili ishte jo vetëm një vatër frymëzimi e Lidhjes, por edhe një shtab i vërtetë që drejtonte luftën për realizimin e programit kulturor të Lidhjes. Me iniciativën e tij, nga fillimi i vitit 1879, u krijua Komisioni për Hartimin e Alfabetit të Gjuhës Shqipe, kurse më 12 tetor 1879 u themelua *"Shoqëria e të shtypurit shkronja shqip"*, e cila kishte edhe organin e saj, revistën *"Drita"*, e cila u bë zëdhënëse e aspiratave kulturore të kombit tonë³⁰.

Lufta për mbrojtjen territoriale të tokave shqiptare, për krijimin e një vilajeti të bashkuar shqiptar me qeverisje autonome, dhe lufta për lirinë e arsimit dhe shkollimit në gjuhën shqipe gjatë kohës së Lidhjes, (e cila zgjati më pak se katër vjet, 1878-1881), ishin jo vetëm të lidhura në mënyrë të kuptueshme, por përbënin një tërësi unike dhe gërshetoheshin në pikëpamje të përmbytjes.

Kjo u pa edhe në memorandumun e miratuar në mbledhjen e mbajtur më 1 nëntor të vitit 1878, në Degën e Lidhjes Shqiptare të Dibrës dhe Lidhjes të Toskërisë, përfaqësuar nga Abdyl Frashëri, ku në mesin e pesë pikave të *"islahatit"/reformave* për shqiptarët, tri prej tyre kishin të bënin drejtpërdrejt me arsimin, ku thuhej:

*"Pika e dytë: të gjithë nëpunësit që do të jenë në Shqipëri duhet të dinë gjuhën e vendit; pika e tretë: të përhapet arsimit dhe në shkolla të mësohet edhe gjuha shqip, ... dhe pika e pestë: të ndahet një sasi e mjaftueshme nga të ardhurat e përgjithshme të vilajetit për të shpenzuar për përparimin e arsimit"*³¹.

²⁹ Alfred Uçi, *Lidhja Shqiptare...*, po aty, f. 58.

³⁰ Alfred Uçi, *Lidhja Shqiptare...*, po aty, f. 58.

³¹ *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, Tiranë 1978, f. 70; George Gawrych, *Gjysmëhëna dhe Shqiponja (sundimi otoman, Islamizmi dhe Shqiptarët,*

Lidhja e Prizrenit ushtroi edhe një ndikim të madh te një plejadë e tërë krijuesish të mëvonshëm, jo vetëm letrarë, por edhe autorë të veprave historike, sociologjike e filozofike, dhe tek shumë krijues në fusha të ndryshme të artit, e në veçanti të pedagogëve dhe punonjësve të shkollave, si: Gjerasim Qirazi, Petro Nini Luarasi, Sevasti Qiriazi, Papa Kristo Negovani, Dervish Hima, Aleksandër Xhuvani, Hasan Prishtina, Mati Logoreci, Luigj Gurakuqi, Babë Dudë Kurbunara, Qamil Bala, Sali Nivica, Sali Çeka e shumë të tjerë³².

Nën ndikimin e Lidhjes së Prizrenit ishte zhvilluar një lëvizje e përgjithshme kulturoro-pedagogjike. Ekzistonte një synim i përgjithshëm i popullit që të mësonte shkrim-lexim dhe të arsimohej, kjo si për njerëzit në moshë, ashtu edhe për fëmijët, të gjithë duhet të mësonin shkronjat e gjuhës shqipe shqipe. Gjithçka zhvillohej në kohën kur ekzistonte çështja e alfabetit të vjetër shqip (deri në Kongresin e Manastirit), që kishte nxjerrë vështirësi të mëdha me variantet e ndryshme, gjë që ishte pasqyruar negativisht në zhvillimin masiv dhe unik të shkollës shqipe. Gjatë kohës së Lidhjes, në një varg vendesh dhe qendrash të Evropës, botohen nga viti në vit gjithnjë e më shumë libra në gjuhën shqipe, si: abetare, libra leximi, tekste të historisë, të gjeografisë, pjesë leximi nga njohuritë e natyrës, të gjeometrisë, e përveç librave për shkolla, në shumë revista, kalendarë e gazeta do të botohen artikuj të ndryshëm, vjersha, tregime, artikuj shkencorë -praktikë destinuar fëmijëve të shkollave dhe rritjes së njohurive për të rriturit³³. Këto arritje, menjëherë pas Lidhjes së Prizrenit, morën përmasa të mëdha, gjë që e dëshmojnë para së gjithash, librat, literatura shkollore, periodiku i asaj kohe i ruajtur dhe shumë dokumente të ruajtura. Në këto dokumente mund të lexojmë se si qytetarë të ndryshëm falin gjithë pasurinë për shkollat; se si tregtarë, fshatarë dhe zejtarë bartnin fshehtas libra për t'u mësuar bashkëvendësve të tyre shkronjat shqipe; se si disa mësues përparimtarë dhanë edhe jetën duke mësuar nxënësit dhe qytetarët në gjuhën shqipe;

1874-1913), përktheu Aurel Manushi, "Bota Shqiptare", Tiranë, 2007, f. 76-77.

³² Jashar Rexhepagiqi, *Vlera pedagogjike e Lidhjes së Prizrenit*, në: "Mesazhet e Lidhjes së Prizrenit në raport me realitetin shqiptar sot", botoi: Bashkësia Islame e Kosovës, Prishtinë, 2010, 44.

³³ Jashar Rexhepagiqi, *Vlera pedagogjike...*, po aty, f. 45.

se si në shumë memorandumë kryengritësit shqiptarë kërkonin energjikisht shkolla në gjuhën amtare dhe luftonin kundër gjithë atyre forcave feudale dhe të prapambetura që me përkrahjen e fanatikëve fetarë dhe të reaksionit politik përpiqeshin ta pengonin këtë hov të përgjithshëm që ndihej brenda kësaj periudhe të shkollimit të shqiptarëve, e të cilin në radhë të parë e kishte frymëzuar Lidhja e Prizrenit dhe rilindësit³⁴.

Padyshim, roli thelbësor dhe vazhdimësia e ndikimit të Lidhjes së Prizrenit rrjedhin nga programi i saj i përgjithshëm dhe nga orientimi themelor i saj, që ishte çlirimi dhe prosperiteti kombëtar. E kjo më së miri shihet në kërkesat që shtronte Lidhja në dokumentet e saj, nga ku del se:

- Lidhja e Prizrenit e vlerësonte lart rolin e shkollës dhe të arsimit;
- Ajo kërkonte sigurimin e mjeteve financiare me pjesëmarrjen e shtetit dhe të popullit me qëllim zhvillimin e shkollave dhe të arsimit;
- Luftonte dhe përpiqej për mësim dhe arsimim, që do t'u shërbente nevojave të popullit dhe synimeve të saj;
- Kërkonte që mësimi në shkolla të zhvillohej në gjuhën shqipe;
- Popullarizonte shkollat pa marrë parasysh përkatësinë fetare dhe hapte shkolla për djem dhe vajza;
- Kërkonte që në shkolla mësim të jepnin mësuesit më të përgatitur, që do t'i përdornin librat dhe veprat e autorëve rilindës në radhë të parë;
- Kërkonte që një pjesë e detyrave edukativo-arsimore t'u besohej shoqërive kulturore dhe klubeve, ndërsa kultura pedagogjike të përhapej me anë të revistave dhe gazetave në gjuhën shqipe e në gjuhë të tjera³⁵.

Për jetësimin e këtij programi dhe plotësimin e këtyre nevojave shpirtërore të popullit shqiptar, u angazhuan intelektualët dhe dashamirësit shqiptarë të arsimit, hartuesit e librave të parë, të shkrim-leximit, të abetareve, siç ishte pedagogu Naum Veçilharxhi,

³⁴ Jashar Rexhepagiqi, *Vlera pedagogjike...*, po aty, f. 45-46.

³⁵ Kristaq Prifti, *Lidhja Shqiptare e Pejës (Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1896-1900)*, ASHSH-IH, Tiranë, 1984, f. 250, 258, 282, 316, 344; Jashar Rexhepagiqi, *Vlera pedagogjike...*, po aty, f. 46-47. Alfred Uçi, *Lidhja Shqiptare...*, po aty, f. 57-70.

ose shkrimtarët, punonjësit e kulturës dhe themeluesit e një vargu botimesh periodike dhe hartues të veprave me vlera estetike, letrare, historike dhe kulturore në përgjithësi, pastaj edhe të tjerë që ishin marrë me vite të tëra me punë shkollash, siç ishin: Jeronim de Rada, Sami dhe Naim Frashëri etj.³⁶, për t'u pasuar me shumë të tjerë që do të vinin pas tyre.

Përfundim

Lidhja e Prizrenit paraqet një kthesë dhe fazë me rëndësi në zhvillimin e mendimit kulturor dhe pedagogjik shqiptar. Ajo zë pa dyshim një vend të veçantë dhe ka një rol me rëndësi në luftën për themelimin e shkollave dhe të arsimit dhe në zhvillimin, masivizimin e tyre si dhe në rezultatet e kësaj lufte të rëndë dhe të gjatë.

Ndonëse Lidhja e Prizrenit, shënon një pikë kthese në zhvillimin e Lëvizjes Kombëtare dhe ndikoi në qartësimin e kauzës kombëtare, ajo nuk arriti të krijonte një qendër të vetme drejtimi dhe një aksion të përqendruar.

Por, pavarësisht kësaj, Lidhja e Prizrenit hodhi themelet për veprimtarinë e ardhshme kombëtare dhe ndikimi i saj do të vërehej edhe te përpjekjet e gjata e të mundimshme të veprimtarëve të shquar të çështjes kombëtare në vitet dhe dekadat e mëvonshme, si gjatë Lidhjes Shqiptare të Pejës, Kongresit të Manastirit, Kryengritjes së Kosovës së vitit 1910, Kryengritjes së Përgjithshme të vitit 1912, Kuvendit të Junikut, e deri në shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë dhe pas saj.

---

³⁶ Jashar Rexhepagiqi, *Vlera pedagogjike...*, po aty, f. 43.